GLOBAL JOURNAL OF
CROSS-DISCIPLINARY
INNOVATIONS
Multidisciplinary peer-reviewed scholarly journal
GJCDI
Vol. 1 | Issue 3
Year: 2026

TALABALARDA TANQIDIY FIKRLASH

Usmonov Oyatulla Yoldoshali ogli
Usmonova Xusnigor Rahmonali qizi
Fargona dalat texnia universituti

Annotatsiya. Ushbu maqolada talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari pedagogik nuqtai nazardan tahlil qilinadi. Oliy ta’lim va uzluksiz ta’lim tizimida bilimning ko‘payishi, raqamli axborot oqimining kuchayishi hamda kasbiy faoliyatda mustaqil qaror qabul qilish talabi tanqidiy fikrlashni tayanch kompetensiyalardan biriga aylantirmoqda. Maqolada tanqidiy fikrlashning mohiyati, uning tarkibiy komponentlari va uni shakllantirishga xizmat qiluvchi muammoli ta’lim, case-study, debat, loyiha metodi, refleksiv yozuv, raqamli muhokama platformalari kabi yondashuvlar ko‘rib chiqiladi. Shuningdek, ushbu yondashuvlarni joriy etishda uchraydigan metodik, motivatsion va tashkiliy muammolar yoritiladi. Tahlil natijasida tanqidiy fikrlashni rivojlantirish alohida bir fan doirasida emas, balki barcha o‘quv fanlari va baholash jarayoniga integratsiyalashgan holda tashkil etilgandagina samarali bo‘lishi asoslanadi. Maqola natijalari pedagoglar uchun amaliy tavsiyalar ishlab chiqishda hamda talabaning mustaqil, asosli va mas’uliyatli fikrlash madaniyatini shakllantirishda nazariy manba bo‘lib xizmat qiladi.

Kalit so‘zlar: tanqidiy fikrlash, talaba kompetensiyasi, muammoli ta’lim, case-study, debat, loyiha metodi, refleksiya, raqamli ta’lim, mustaqil tahlil, baholash mezonlari.

Kirish

XXI asr ta’limining ustuvor vazifalaridan biri talabaning tayyor bilimni eslab qolishi bilan cheklanmay, uni tahlil qila olishi, dalillarni solishtirishi, mantiqiy xulosa chiqarishi va o‘z pozitsiyasini asoslab bera olishini ta’minlashdan iboratdir. Axborot manbalari sonining keskin ortishi, ijtimoiy tarmoqlar va raqamli platformalarda turli mazmundagi ma’lumotlarning uzluksiz tarqalishi sharoitida tanqidiy fikrlash nafaqat akademik muvaffaqiyat, balki kundalik hayot va kasbiy faoliyat uchun ham zarur ko‘nikmaga aylandi.

Tanqidiy fikrlash ko‘nikmasi talabaning ma’lumotni shunchaki qabul qilishi emas, balki uni savol ostiga qo‘yishi, manbalarni tekshirishi, muammoning sabablari va oqibatlarini ajrata olishi, muqobil yechimlarni ko‘ra bilishi hamda asoslangan qaror qabul qilishi bilan namoyon bo‘ladi. Shu bois oliy ta’limda kompetensiyaviy

yondashuvni samarali amalga oshirish tanqidiy fikrlashni rivojlantiruvchi metodlar bilan bevosita bog‘liqdir.

Pedagogik amaliyot shuni ko‘rsatadiki, tanqidiy fikrlash o‘z-o‘zidan shakllanmaydi. U maxsus tashkil etilgan ta’lim muhiti, ochiq savollar, tahliliy topshiriqlar, muammoli vaziyatlar va refleksiv faoliyat orqali bosqichma-bosqich rivojlanadi. Talaba fikrini erkin bayon qilishi uchun xavfsiz kommunikativ muhit, xatodan o‘rganish madaniyati va dalillarga tayangan baholash tizimi muhim ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolaning dolzarbligi shundaki, bugungi kunda ko‘plab ta’lim dasturlarida tanqidiy fikrlash talabi qayd etilgan bo‘lsa-da, uni rivojlantirishning zamonaviy yondashuvlari, ayniqsa raqamli ta’lim vositalari bilan integratsiyalashgan shakllari bo‘yicha amaliy yechimlarga ehtiyoj yuqori bo‘lib qolmoqda. Shu sababli maqolada mazkur ko‘nikmani shakllantirishga xizmat qiluvchi samarali yondashuvlar tizimli tahlil qilinadi.

Adabiyotlar tahlili va metodlar

Pedagogika va psixologiya adabiyotlarida tanqidiy fikrlash tushunchasi turli mualliflar tomonidan turlicha talqin qilinsa-da, ularning aksariyatida umumiy jihat sifatida asosli mulohaza yuritish, savol qo‘yish, dalil va xulosani farqlash, baholash va o‘z-o‘zini nazorat qilish elementlari ajratib ko‘rsatiladi. D. Halpern tanqidiy fikrlashni maqsadga yo‘naltirilgan, mantiqiy va natijaga yo‘naltirilgan tafakkur turi sifatida izohlab, uning transfer xususiyatiga alohida urg‘u beradi. R. Paul va L. Elder esa tanqidiy fikrlashni o‘z fikrlash jarayonini boshqarish, intellektual standartlar asosida tahlil qilish va takomillashtirish qobiliyati sifatida ko‘rsatadilar.

O‘zbek va rus pedagogik manbalarida interfaol metodlar, muammoli ta’lim, refleksiv faoliyat hamda baholashning rivojlantiruvchi shakllari tanqidiy fikrlashni shakllantirishning metodik asosi sifatida qaraladi. Pedagogik texnologiyalar bo‘yicha darsliklarda bilimni tayyor shaklda berish o‘rniga talabaning faol subyekt sifatidagi ishtirokini kuchaytirish, savol-javob, taqqoslash, tahlil, umumlashtirish va himoya qilish jarayonlarini tashkil etish zarurligi ta’kidlanadi. Demak, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish ko‘proq o‘qitish usuli, topshiriq tabiati va baholash mezonlariga bog‘liq bo‘ladi.

Maqolada mavzuni yoritish uchun tahliliy-sintetik yondashuv, qiyosiy tahlil, umumlashtirish va tavsiflash metodlaridan foydalanildi. Avvalo, tanqidiy fikrlashga doir ilmiy-pedagogik adabiyotlarda ilgari surilgan nazariy qarashlar o‘rganildi. Keyin esa oliy ta’lim amaliyotida keng qo‘llanayotgan zamonaviy yondashuvlar didaktik imkoniyatlari nuqtai nazaridan tahlil qilindi. Shuningdek, ularning talaba faoliyatiga ta’siri, qo‘llash shartlari va baholash imkoniyatlari solishtirildi.

Muhokama

Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning birinchi muhim yondashuvi – muammoli ta’limdir. Ushbu yondashuvda tayyor xulosa berilmaydi, aksincha talaba oldiga noaniq, ziddiyatli yoki bir nechta yechimga ega bo‘lgan vaziyat qo‘yiladi. Bunday topshiriq talabaning sabab-oqibat aloqalarini aniqlashi, taxmin ilgari surishi, dalillar izlash va muqobil qarashlarni solishtirishini talab etadi. Muammoli ta’limning afzalligi shundaki, unda bilim mazmuni fikrlash amaliyoti bilan uzviy bog‘lanadi.

Ikkinchi zamonaviy yondashuv – case-study, ya’ni amaliy vaziyatlarni tahlil qilish metodidir. Mazkur metod ayniqsa ijtimoiy-gumanitar, iqtisodiy, tibbiy va texnik yo‘nalishlarda samarali bo‘lib, real yoki modellashtirilgan vaziyatni ko‘rib chiqish orqali talabaning fakt, sabab, manfaatdor tomonlar va ehtimoliy oqibatlarni aniqlash ko‘nikmasini kuchaytiradi. Case-study talabaning nazariy bilimni amaliy kontekstda sinab ko‘rishiga, bir vaziyatga nisbatan turli qarashlarni muhokama qilishiga imkon yaratadi.

Uchinchi yondashuv – debat, akademik munozara va sokratik savollar asosidagi muloqotdir. Tanqidiy fikrlashning muhim belgilaridan biri o‘z fikrini asosli bayon qila olish hamda qarshi fikrni tinglab, unga nisbatan dalil bilan javob qaytara bilishdir. Debat va munozara talabalarda aynan shu malakalarni rivojlantiradi. Bunda asosiy vazifa g‘olib chiqish emas, balki pozitsiyani dalillar bilan himoya qilish, mantiqiy xatolarni ko‘ra bilish va o‘z fikrini qayta ko‘rib chiqishdan iborat bo‘ladi.

To‘rtinchi yondashuv – loyiha asosida o‘qitish va tadqiqot faoliyatidir. Loyiha metodi talabaning ma’lumot to‘plash, manbalarni saralash, muammoni toraytirish, hipoteza ilgari surish, natijani taqdim etish va o‘z xulosasini himoya qilish bosqichlari orqali tanqidiy fikrlashni kompleks ravishda rivojlantiradi. Ayniqsa kichik tadqiqot topshiriqlari, mini-laboratoriyalar, kurs loyihalari va fanlararo topshiriqlar bu borada samarali hisoblanadi.

Beshinchi yondashuv – refleksiv yozuv va o‘zini baholash amaliyotidir. Ko‘pincha tanqidiy fikrlash faqat bahs yoki tahlil bilan bog‘lanadi, biroq talabaning o‘z fikrlash jarayonini anglash, xatolarini ko‘rish, fikrining kuchli va zaif tomonlarini baholashi ham muhimdir. Refleksiv esse, o‘quv kundaligi, metakognitiv savollar, portfel va o‘zaro fikr bildirish amaliyotlari talabaning fikrlash jarayoni ustidan nazoratini kuchaytiradi.

Bugungi raqamli ta’lim muhitida tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning yana bir zamonaviy shakli – onlayn forumlar, raqamli muhokama doskalari, kollaborativ hujjatlar va sun’iy intellekt vositalaridan oqilona foydalanishdir. Raqamli platformalar talabalarga manbalarni tez topish, dalillarni taqqoslash, o‘zaro tahrir qilish va fikr almashish imkonini beradi. Biroq bu vositalardan foydalanish talabalarning tayyor javobga qaram bo‘lib qolishiga emas, aksincha savol berish, tekshirish, dalillash va manbani tanqidiy baholash ko‘nikmalarini rivojlantirishga xizmat qilishi kerak.

Shu bilan birga, mazkur yondashuvlarni joriy etishda qator muammolar ham mavjud. Birinchidan, ayrim o‘qituvchilarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirish metodikasi bo‘yicha amaliy tajriba yetarli emas. Ikkinchidan, ko‘p hollarda reproduktiv savollar va faqat yakuniy javobni tekshiruvchi baholash tizimi ustun bo‘lib, bu tahliliy fikrlashni rag‘batlantirmaydi. Uchinchidan, talabalar orasida passivlik, xato qilishdan qo‘rquv va o‘z fikrini himoya qilish madaniyatining pastligi uchrab turadi. Demak, tanqidiy fikrlashni rivojlantirish alohida metodni qo‘llash bilan emas, balki butun ta’lim jarayonini qayta tashkil etish bilan bog‘liqdir.

Natijalar

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga yo‘naltirilgan zamonaviy yondashuvlarni umumlashtirish shuni ko‘rsatadiki, ularning samaradorligi uchta asosiy omilga bog‘liq: topshiriqning ochiqligi, talabaning faol ishtiroki va baholashning dalillarga tayanishi. Agar topshiriq faqat bitta tayyor javobni takrorlashga qaratilgan bo‘lsa, tanqidiy fikrlash rivojlanmaydi. Aksincha, bir nechta nuqtai nazarni talab qiluvchi, solishtirish, asoslash va xulosa chiqarishni nazarda tutuvchi topshiriqlar yuqori didaktik samara beradi.

Quyidagi jadvalda talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishda qo‘llaniladigan asosiy zamonaviy yondashuvlar, ularning mazmuni va kutiladigan natijalari umumlashtirildi.

Talabalarda tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga xizmat qiluvchi zamonaviy yondashuvlar

Yondashuv	Mazmuni	Rivojlantiriladigan komponent	Kutiladigan natija
Muammoli ta’lim	Noaniq yoki ziddiyatli vaziyat asosida savol qo‘yish va yechim izlash	Tahlil, sabab-oqibatni ko‘rish, xulosa chiqarish	Mustaqil fikrlash va asoslangan qaror qabul qilish
Case-study	Real yoki modellashtirilgan amaliy holatni ko‘rib chiqish	Dalilni saralash, pozitsiyalarni solishtirish	Nazariy bilimni amaliy vaziyatga tatbiq etish
Debat va munozara	Turli nuqtai nazarlar asosida fikr almashish va himoya qilish	Argumentatsiya, e’tirozga javob, mantiqiy tahlil	O‘z fikrini dalil bilan bayon qilish
Loyiha	Muammoni o‘rganish,	Tadqiqotchilik,	Kompleks

Yondashuv	Mazmuni	Rivojlantiriladigan komponent	Kutiladigan natija
metodi	ma’lumot to‘plash va natijani taqdim etish	manbalar bilan ishlash, umumlashtirish	tanqidiy va ijodiy fikrlash
Refleksiv yozuv	O‘z fikrlash jarayonini tahlil qilish va baholash	Metakognisiya, o‘zini nazorat qilish	Fikr sifati va xatolarni anglash

Jadval ma’lumotlari tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga qaratilgan yondashuvlarning barchasi talabaning passiv tinglovchidan faol tahlilchi va muhokamachi subyektga aylanishini ko‘rsatadi. Ularni alohida-alohida emas, balki o‘quv maqsadi, fan xususiyati va bosqichga mos ravishda uyg‘unlashtirib qo‘llash eng yuqori samarani beradi.

Ayniqsa, topshiriq, muloqot va baholash o‘rtasidagi uzviylik tanqidiy fikrlash ko‘nikmasining barqaror shakllanishiga xizmat qiladi. Talaba o‘z fikrini asoslab bera oladigan, dalillar kuchini solishtira oladigan va manbani tekshira oladigan bosqichga chiqishi uchun muntazam mashq hamda qayta aloqa zarur.

Amaliy tavsiyalar

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirish maqsadida o‘quv topshiriqlarini qayta loyihalash maqsadga muvofiq. Har bir mavzu bo‘yicha kamida bitta ochiq savol, bitta taqqoslashga asoslangan topshiriq va bitta dalillashni talab qiluvchi vazifa berilishi talabaning tafakkur jarayonini faollashtiradi. Reproduktiv savollarning ulushi kamaytirilishi, izohlash va asoslashga qaratilgan topshiriqlarning ulushi esa oshirilishi zarur.

O‘qituvchi faoliyatida savol berish madaniyati alohida o‘rin tutadi. “Nima uchun?”, “Qanday dalil bilan isbotlaysiz?”, “Qaysi muqobil yechim mumkin?”, “Bu xulosaning zaif tomoni nimada?” kabi savollar talabaning fikrini chuqurlashtiradi. Shu sababli seminar va amaliy mashg‘ulotlar jarayonida o‘qituvchining fasilitatorlik roli kuchaytirilishi kerak.

Baholash tizimi ham tanqidiy fikrlashni rivojlantirishga moslashtirilishi lozim. Faqat yakuniy natijani emas, balki fikrlash jarayonini, manbalardan foydalanish sifatini, dalillarning mantiqiyligini va xulosaning asoslanganligini hisobga oladigan mezonlar qo‘llanilganda talaba sifatli fikrlashga ko‘proq intiladi. Rubrika, o‘zaro baholash va refleksiv izohlar bu jarayonda samarali vosita bo‘la oladi.

Raqamli ta’lim sharoitida esa mediamatnlar, ma’lumotlar bazalari va sun’iy intellekt vositalaridan foydalanish bo‘yicha axborot madaniyatini shakllantirish zarur. Talaba har qanday raqamli javobni tayyor haqiqat sifatida emas, balki tekshirilishi lozim bo‘lgan

material sifatida qabul qilishi kerak. Bu esa tanqidiy fikrlashni real hayot va professional faoliyat bilan bog‘lash imkonini beradi.

Xulosa

Xulosa qilib aytganda, talabalarda tanqidiy fikrlash ko‘nikmasini rivojlantirish zamonaviy ta’limning asosiy talablaridan biridir. Bu ko‘nikma talabaning bilimni chuqur o‘zlashtirishi, ma’lumotni tekshirishi, mustaqil pozitsiya shakllantirishi va kasbiy vaziyatlarda mas’uliyatli qaror qabul qilishi uchun zarur intellektual tayanchni yaratadi.

Tanqidiy fikrlashni rivojlantirishning samarali yo‘li uni ma’ruza yoki seminar bilan cheklab qo‘ymasdan, muammoli savollar, amaliy vaziyatlar, akademik munozara, loyiha faoliyati, refleksiv yozuv va raqamli hamkorlik vositalari bilan boyitilgan integrallashgan ta’lim jarayoni orqali tashkil etishdir. Bunda o‘qituvchining roli tayyor javob beruvchi emas, balki yo‘naltiruvchi, savol qo‘yuvchi va fikrlash madaniyatini shakllantiruvchi fasilitator sifatida namoyon bo‘ladi.

Kelgusida ta’lim sifatini oshirish uchun tanqidiy fikrlashni baholash mezonlarini takomillashtirish, topshiriqlarni reproduktivlikdan analitiklikka o‘tkazish, o‘qituvchilarning metodik tayyorgarligini kuchaytirish va raqamli vositalardan mas’uliyatli foydalanish madaniyatini rivojlantirish maqsadga muvofiqdir. Shundagina talaba nafaqat bilimli, balki fikrlovchi, tahlil qiluvchi va o‘z pozitsiyasini asoslay oladigan shaxs sifatida shakllanadi.

Foydalanilgan adabiyotlar

Azizxo‘jayeva, N.N. Pedagogik texnologiyalar va pedagogik mahorat. – Toshkent: Fan va texnologiya, 2006.

Brookfield, S.D. Teaching for Critical Thinking: Tools and Techniques to Help Students Question Their Assumptions. – San Francisco: Jossey-Bass, 2012.

Halpern, D.F. Thought and Knowledge: An Introduction to Critical Thinking. – 5th ed. – New York: Psychology Press, 2014.

Ochilov, M., Ochilova, N. Oliy maktab pedagogikasi. – Toshkent: Aloqachi, 2008.

Paul, R., Elder, L. The Miniature Guide to Critical Thinking: Concepts and Tools. – Foundation for Critical Thinking Press, 2014.

Ro‘ziyeva, D., Usmonboyeva, M., Holiqova, Z. Interfaol metodlar: mohiyati va qo‘llanilishi. – Toshkent: Nizomiy nomidagi TDPU, 2013.

Tolipov, O‘., Usmonboyeva, M. Pedagogik texnologiyalarning tatbiqiy asoslari. – Toshkent: Fan, 2006.

Xoliqov, A.A. Pedagogik mahorat. – Toshkent: Iqtisod-moliya, 2011.